

ONTWIKKELINGSSTADIA

I. BABYTIJD

- **Motorisch**

- de eerste weken: slaapt 2/3^e van de tijd (de helft is REM slaap)
- geen doelgerichte handelingen, wel een aantal aangeboren reactiewijzen, nl de houdingreacties (kind kan de positie van armpjes en beentjes aan passen aan de houding waarin het wordt neergelegd), massale bewegingen (housterige, niet gerichte en ongecoördineerde bewegingen van armen en benen als kind in actief wakkere toestand op rug ligt) en de reflexen (niezen, hoesten, braken, slikken, hikken, oogknipperen, pupilreflex, kniepeesreflex...) Maar ook: zoekreflex, zuigreflex, slikreflex, grijpreflex, babinski reflex, moro-reflex, asymmetrisch tonische halsreflex, kruipreflex, stap- of loopreflex en primitieve steunreflex
- cefalo-caudale ontwikkeling: van boven naar onder: door fysiologische rijping wordt doelgericht gebruik mogelijk van de spieren van het hoofd, dan de romp en zo verder naar beneden tot de onderste ledematen
- proximo-distale ontwikkeling: van het centrum van het lichaam naar buiten toe: eerst komt het schoudergewricht onder controle, dan de ellebogen etc
- kijkstadium: 0 tot 3 maanden: ontwikkeling van oogspieren, mond en halsspieren. Kind kijkt naar datgene wat in zijn blikveld verschijnt. Tussen 1 en 2 maanden kan het de blik op voorwerpen richten en vasthouden in hun beweging, rond 3 maanden kan dit over een hoek van 90 graden. Het kan hoofd en romp oprichten
- grijpstadium: 3 tot 6 maanden: ontwikkeling van schouders, armen, polsen, vingers. De grijpreflex valt weg rond 3 a 4 maanden. Het kind probeert om de armpjes naar een voorwerp te bewegen, maar lukt daar nog niet in. Rond 4 a 5 maanden raakt de hand het object wel en soms lukt het om het te pakken met de palmgreep. Pas rond 6 maanden is het in staat voorwerpen vast te nemen met de volle hand volgens de handgreep. Geleidelijk aan wordt dit verder geperfectioneerd en ontstaat de schaargreep (7 a 8 maanden), de pincetgreep (9 a 10 maanden) en de tanggreep (11 a 12 maanden)
- zitstadium: 6 tot 9 maanden: ontwikkeling van spieren van de romp en heupen zorgen ervoor dat het kind leert zitten. Op 1 maanden kan het kind het hoofdje heel even overeind houden, op 3 maanden kan het (bij optrekken naar zithouding) zijn hoofd enigszins oprichten. Een maand later houdt het zijn hoofd permanent rechtop. Vanaf 7 maanden kan het de heupgewrichten controleren, waardoor het de zithouding kan bewaren wanneer het kind hierin wordt gezet. Rond 8 a 9 maanden leert het kind zelf van rug naar buikligging te komen, om vanuit deze positie de kruiphouding aan te nemen om zich zo op het zitvlak te kantelen. Vanaf 9 maanden kan een kind vanuit een willekeurige positie zelfstandig gaan zitten.
- kruipstadium: 9 tot 12 maanden: ontwikkeling van de onderste ledematen. Tussen 1 en 2 maanden kan het kind in buiklig de heupen strekken en het hoofdje optillen, op 2-3 maanden kan het (aanvankelijk kort) zijn bovenlichaam optillen en het op de ellebogen steunen. Vanaf 4 a 5 maanden kan het ook zonder steun van de armen het bovenlichaam kort optillen waardoor het kind op de buik een soort zwembeweging aanneemt. Vanaf 6 maanden kan het zijn romp oprichten en alleen nog laten rusten op de handen, het slaagt er ook af en toe in om 1 arm los te laten. Dit is de

uitgangspositie voor het echte kruipen. In de maanden hierna zal het kind zich eerst vooruit slepen, dan sluipen (kruipbeweging waarbij de beentjes plat op de grond liggen) om vervolgens rond maand 10 vlot te kruipen. Sommige kinderen slaan het kruipen volledig over en gaan rechtstreeks lopen.

- loopstadium: 12 tot 18 maanden: motorische beheersing van spieren in de onderste ledematen wordt geperfectioneerd, beheersing van lichaamsevenwicht: Stap en steunreflex verdwijnen in de loop van de eerste drie maanden. Vanaf maand 5 zijn de beentjes meer in staat het totale lichaamsgewicht te dragen. Wanneer het wordt vastgehouden kan het zich een tijdje overeind houden. Vanaf maand 8 kan het rechtop blijven staan met minimale steun van de volwassenen, vanaf maand 9 kan het dit volledig zelfstandig, zich vasthoudend met de handjes aan meubilair. Vanaf maand 10 kan het zichzelf overeind trekken, een maand later voortbewegen aan de hand van de volwassenen. Pas vanaf maand 13 a 15 zal het volledig zelfstandig, zonder steun blijven rechtstaan en de eerste stappen zetten.

- **Cognitief**

- geen differentiatie tussen interne en externe gewaarwordingen (tussen eigen subjectieve gewaarwordingen en prikkels die afkomstig zijn van de objecten in de buitenwereld).
- geen subject-object splitsing
- zintuiglijk functioneren: tastzin, geur en smaak zijn belangrijk. Auditieve functies werken behoorlijk. Visueel zijn er nog mee beperkingen.
- leren gebeurt vooral via conditionering en gewenning
- Piaget: sensomotorische periode: geen interne denkactiviteiten, gaat alleen om motorisch reageren op zintuiglijke indrukken.
  - ongecoördineerde reflexhandelingen: (0 tot 1 maand): aangeboren reflexen
  - primaire circulaire reacties (1 tot 4 maanden): stellen van een handeling geeft een aangenaam gevoel waardoor het kind de activiteit opnieuw doet, de handeling op zich werkt intrinsiek motiverend
  - secundaire circulaire reactie (4 tot 8 maanden): baby krijgt meer oog voor de opeenvolging van gebeurtenissen en het effect dat ze teweeg brengen (bv toevallige beweging van zijn hand waarin een rammelaar zit, geeft een verrassend geluid). Omwille van dit effect zal het het gedrag herhalen (niet meer omwille van de beweging zelf) maar het kind begrijpt nog niet dat er een relatie is tussen het gedrag en het effect, het wordt daardoor nog niet doelbewust nagestreefd: er is een spontane handeling met een spontaan effect en hierdoor wordt de handeling versterkt
  - intentioneel handelen (8 tot 12 maanden): kind weet nu wel dat er een relatie is tussen zijn gedrag en het effect: met zijn gedrag heeft het een bepaald doel voor ogen. Rond deze tijd is er ook beginnende objectpermanentie
  - tertiaire circulaire reacties (12 tot 18 maanden): het kind begint nieuwe effecten uit te proberen, variaties aan te brengen in de gekende gedragingen. Doel = bereiken van een nieuw effect, het kind begint te experimenteren.

- **Taal**
  - huilen: aanvankelijk geen vorm van taal, gaat louter om een reactie op een prikkel. Later wordt het huilen intentioneel, dus dan is het wel een vorm van taal
  - vanaf 6 weken: vocaliseren: kind maakt allerlei geluidjes
  - vanaf 4 maanden: samenvoegen van klanken tot klankgroepen. Dit is het begin van de brabbelfase: kind heeft hier duidelijk plezier aan
  - rond 8 maanden: kind richt zich tijdens het produceren van klanken steeds meer op wat hij rondom zich hoort: klanken die in de moedertaal niet voorkomen verdwijnen en anderen worden versterkt: aangepast of sociaal brabbelen
  - rond het eerste levensjaar: begin van actief woordgebruik

- **Sociaal**
  - geen besef van het bestaan van andere mensen
  - geen sociale behoeften (wel biologische behoefte aan de ander)
  - wel een algemene voorkeur voor prikkels die afkomstig zijn van soortgenoten (menselijk contact, menselijke stem, menselijke geur etc)
  - de eerste paar maanden: asociaal wezen. Kind is vooral geïnteresseerd in prikkels die iets met zijn lichaam te maken hebben en heeft weinig belangstelling voor mensen en dingen om zich heen (normaal autistische fase van Mahler). Bowlby: pre-attachment of voor-hechttingsfase. Rond 2 maanden: meer actieve gerichtheid op de buitenwereld, interesse voor de omgeving groeit (tussen 2 en 8 maanden) Bowlby: beginnende gehechtheid, er is nl toenemende oriëntatie naar bekende volwassenen. Er ontstaat een steeds intensere relatie met bekende volwassenen en een meer aarzelende relatie met vreemden. Op 8 maanden resulteert dit in vreemdelingenangst. Rond 6 a 8 maanden ontstaat de feitelijke gehechtheid: het kind ontwikkelt een exclusieve gerichtheid op 1 of enkele personen uit de omgeving. Dit gaat gepaard met scheidings- of separatie angst rond 9 maanden wanneer bekenden uit het blikveld verdwijnen van het kind.

- **Dynamisch-affectief**
  - behoeften zijn louter lichamelijk
  - aanvankelijk is er enkel lust en onlust, geleidelijk aan ontstaan er hierin gradaties (tevredenheid, opluchting, angst, woede etc)

II. PEUTERTIJD (± 1½ tot 3 jaar)

- **Motorisch**

- Grote motoriek: vlot leren lopen staat centraal: start bij eerste pasjes en breidt uit naar verwerven van ingewikkelde bewegingen (achteruit lopen, rennen, springen, op 1 been staan, op de tenen staan, op een stoel klauteren, een trap opklimmen). Lopen en bewegen zelf geeft intrinsiek plezier, waardoor het vaak herhaald wordt. Hierdoor worden bewegingen geautomatiseerd, waardoor er vervolgens aandacht vrij komt om nog extra dingen te doen (bv speelgoed voortrekken, op loopfietsje rijden etc)
- Fijne motoriek: grijpen en manipuleren verfijnt steeds meer: kind van 2 kan blokken op elkaar zetten, grote kralen rijgen, dikke bladzijden van een boek omdraaien etc
- Zindelijk worden: rond 15 maanden waarschuwt het kind na de ontlasting of het plassen, rond 18 maanden waarschuwt het tijdens de activiteit of net ervoor maar meestal komt het te laat, rond 21 maanden weet het op tijd aan te kondigen dat er ontlasting komt en rond 24 maanden voelt het meestal ook op tijd de drang om te plassen. Rond 30 maanden zijn de meeste kinderen overdag volledig zindelijk. Rond 36 maanden zijn ze ook 's nachts doorgaans droog. Bij 40% van de driejarigen is dat nog niet altijd het geval. Op 5 jaar zal zo'n 10 tot 15% nog bedplassen.

- **Cognitief**

- op anderhalf jaar is de peuter goed in staat om op een aangepaste manier motorisch te reageren op goed geordende waarnemingen, hij bereikt een soort van logica van handelen. Er ontstaat objectpermanentie, er komt een besef van ruimte (bv kind loopt de goeie kant op wanneer hij van de keuken naar de woonkamer wil) en van tijd (na het plassen komt de pyjama, dan tanden poetsen, boekje lezen, slapen). Hierdoor ontstaat er een gevoel van causaliteit: samenhang tussen bepaalde dingen of gebeurtenissen. De peuter komt tot de ontdekking dat hijzelf niet het vaste gegeven is waaromheen mensen en gebeurtenissen verschijnen en verdwijnen, hij beseft dat hij diegene is die beweegt, ervoor zorgt dat dingen om hem heen verschijnen of verdwijnen. Hierdoor ontstaat er een object-subject splitsing.
- begin van preoperationeel denken: het kind kan zich voorstellingen maken: het reageert niet meer alleen op wat hier en nu waarneembaar is, maar ook op dat wat niet daadwerkelijk aanwezig is, wat hij zich herinnert, voorstelt of wat via een symbool aanwezig is.
  - er ontstaat een eerste vorm van symbolisch spel
  - tekenen krijgt betekenis: zodra het kind iets op papier heeft gekrabbeld, gaan ze iets betekenen (kind tekent iets, kijkt er dan naar en zegt: het is een kindje)
  - imitatie: kind gaat gedrag van anderen imiteren nadat dit al een tijdje uit de waarneming is verdwenen
  - oproepen en vasthouden van mentale beelden: kind probeert op een actieve wijze vroeger waargenomen dingen of situaties terug in het bewustzijn op te roepen (ook zonder dat deze concreet worden voorgesteld via imitatie bv)
  - taal: via taal worden afwezige dingen of situaties opgeroepen in het bewustzijn en gecommuniceerd

Door dit alles ontstaat er verwarring tussen fantasie en realiteit, het neemt zijn fantasieën soms voor de werkelijkheid. Hierdoor ontstaat er een soort van egocentrisme, waarbij de werkelijkheid niet is zoals deze is maar vorm krijgt door de

fantasie van kleuters: (! dit alles begint in de peutertijd maar gaat vooral verder in de kleutertijd!!)

- animisme of antropomorfisme: aan levensloze objecten worden eigenschappen toegeschreven die het kind bij zichzelf ervaart: alles lijkt te leven (bv de deur is stout)
- fysiognomisch waarnemen: dingen lijken gezichten te hebben, vaak met een duidelijke emotie (hierdoor ontstaat er irrationele angsten, bv voor behang op de muur of hoek in de tuin die er boos uitziet)
- artificialistisch denken: al wat het kind ziet, lijkt door mensen gemaakt (bv engeltjes hebben het donsdeken uitgeschud waardoor er sneeuw is, de reus heeft de bergen gemaakt etc)
- finalistisch denken: alles lijkt een bedoeling te hebben: dingen ontstaan niet zomaar maar zijn er voor iets of iemand (dit gaat over in de waarom vragen in de kleutertijd: gaat niet zozeer om: hoe zit het in elkaar, maar eerder om: waarvoor dient het, wat is het doel erachter)
- fenomenalistische causaliteiten: het kind ziet een oorzakelijke relatie tussen toevallige gebeurtenissen (vb op zijn verjaardag lag er sneeuw, nu sneeuwt het opnieuw dus komen er straks kadootjes). Ook dit geeft vaak aanleiding tot onterechte angsten of schuldgevoelens (mama is ziek geworden nadat het kind iets stout gedaan heeft)
- magisch denken: kind doet pogingen om het lot of iets in de werkelijkheid te bevragen, te voorspellen of te beheersen (als ik dit flink kan, gebeurt er iets leuks. Als ik niet denk aan dieven, komen ze niet binnen, als ik hard 'groen groen groen' denk aan het licht, zal het op groen springen)

peuters en kleuters zijn nog niet in staat om logische bewerkingen (operaties) door te voeren op wat ze denken, waardoor ze overrompeld worden

- **Taal**

- vroeg linguale fase
- rond de leeftijd van 1 jaar ontstaan er 1-woordzinnen (holofrase): met het woord wil het kind verwijzen naar een volledige boodschap, het wil hiermee een hele zin uitspreken. De omgeving moet de juiste betekenis van het woord afleiden uit de intonatie of uit de context (vb. Kind zegt: "mama" en bedoelt: "mama is daar" of "kijk daar is mama" of "mama kom eens hier" of "mama geeft mij een koek")
- rond 1,5 jaar begint het stadium van de tweewoordzinnen, wat het begin is van zinsbouw of syntaxis.
- tussen 2 en 2,5 jaar (soms uitlopend tot 3 a 3,5 jaar) beginnen de meerwoordzinnen, waarbij meer woorden in 1 zinsverband bij elkaar gezet worden. Er is nog geen gebruik van bezittelijke voornaamwoorden (ik, jij, jouw, mijn) en van abstracte woorden van tijd (vroeger, daarna) of hoeveelheid (meer, weinig). Ook is er een aanzienlijke uitbreiding van de woordenschat, oa door de benoemingsdrang van peuters: op 1,5 jaar kent een kind ongeveer 100 woordjes, op 2 jaar zo'n twee- tot driehonderd en rond de leeftijd van 3 kent het kind ongeveer 1000 woorden. Ook de uitspraak van de klanken wordt meer nauwkeurig. Er bestaan op deze leeftijd echter nog grote verschillen tussen kleuters. Belangrijke factor hierbij is het sociaal milieu.

- **Sociaal**

- het proces van individuatie en separatie loopt door in de peuterfase. De peuter kan lopen en is in staat om zich zelfstandig door de ruimte te bewegen. Hij merkt dat hij allerlei effecten kan teweeg brengen en gaat zich hierdoor het centrum van zijn eigen

activiteit ervaren. Dit maakt hem euforisch en overmoedig, waardoor er vaak conflicten ontstaan met de volwassenen (die nu niet alleen meer zorgend maar ook normerend en straffend zijn) Dit veroorzaakt verwarring bij het kind waardoor het gaat proberen om de afstand die het ervaart met de volwassenen opnieuw te verkleinen. Er ontstaat een conflict tussen de drang naar zelfstandigheid en de hunker naar de liefde en zorg van de volwassenen. De verwarring die hiermee gepaard gaat, uit zich vooral in het niet willen van hetgeen de volwassene hem voorzegt. Hiermee ontstaat de koppigheidsfase (eerste protestfase)

- tegen het einde van de peuterfase: consolidatie van de individualiteit: het kind ervaart zichzelf als een apart individu en ervaart de ander als een apart persoon. Het kind is in staat om rekening te houden met de prioriteiten van de volwassene: het is beter bestand tegen de separatie en is minder opeisend. De psychische nabijheid wordt belangrijker dan de fysieke.
  - ook leeftijdsgenootjes krijgen aandacht: er is nog geen sprake van samen spelen maar wel van parallelspel: het kind gaat volledig op in het eigen spel maar houdt de ander van op een afstand in de gaten. Het verdedigt het eigen spel en speelgoed met geweld.
- **Dynamisch-affectief**
    - verregaande differentiatie van emoties. Er ontstaan nieuwe gevoelens zoals verwondering en twijfel, jaloersheid, schaamte, genegenheid, trots. Ook sympathie wordt mogelijk met daartegenover wreedheid en meedogenloos optreden tov andere kinderen.
    - Erikson noemt dit de anaal-musculaire fase: het kind is in staat om zijn spieren te beheersen maar lukt hier nog niet altijd in. Dit falen (bij bv onbeheerst gebruik maken van de motoriek) brengt schaamte en twijfel met zich mee (wanneer het bv berispt wordt of te kijk wordt gezet). De peuter moet zijn spieren goed leren beheersen (zowel motorisch als qua zindelijkheid), hij ontwikkelt autonomie of zelf-regulatie: hij zal zijn motoriek beheerst moeten leren gebruiken, zijn gedrag moeten inperken en zich aan bepaalde regels moeten gaan onderwerpen. Hiervoor heeft hij een goed ontwikkeld ego nodig, vastberadenheid maar ook geruststelling van de ouders. Als dit lukt, ontwikkelt het kind wilskracht. Lukt dit niet, dan ontstaat er schaamte en twijfel.

III. KLEUTERTIJD (± 3 tot 6 jaar)

- **Motorisch**

- grove motoriek: zeer grote beweeglijkheid, er worden steeds meer variaties geoefend op het lopen waarbij evenwicht een grote rol speelt (klimmen, glijden, fietsen, tegen een bal schoppen...)
- fijne motoriek: toenemend belang van constructiespel (met kleinere bouwblokken), puzzelen, knippen, prikken, inkleuren van tekeningen
- motorische zelfredzaamheid neemt sterk toe: aan-en uitkleden, zich wassen, tanden poetsen, eten met mes en vork...
- vanaf 2 a 2,5 jaar: kind geeft betekenis aan zijn tekenkrabbels en gaat dit benoemen (expressiewaarde van tekeningen). In eerste instantie tekent een kind iets en gaat er dan een naam voor bedenken, geleidelijk aan zal het dit doen terwijl het tekent om rond de leeftijd van 4 eerst te benoemen wat het zal gaan tekenen. Op dat moment is het in staat om zich een vooraf bepaald doel voor te stellen.
  - doelloze gekrabbel en betekenis die peuter hier achteraf aan geeft = toevallig realisme (resultaat van toevallige associaties die de krabbels oproepen bij het kind)
  - vanaf 3 jaar worden een aantal elementen van wat het kind tekent herkenbaar, zonder dat er een geheel duidelijk is. Het kind probeert de werkelijkheid in zijn tekeningen weer te geven maar lukt hier nog niet in = mislukt realisme
  - rond 4 a 5 jaar komt er een meer herkenbare structuur in de tekeningen (bv kopvoeter), er komen meer details. Het kind tekent vooral wat het van de dingen *weet* en nog niet zoals de dingen er werkelijk uit ziet = verstandelijk realisme. Wordt ook schematisch symbolisme genoemd omdat de werkelijkheid op een zeer persoonlijke manier wordt weergegeven
  - later, op lagere schoolleeftijd, zullen de tekeningen steeds meer nauwkeurig worden. Vanaf 8 a 9 jaar begint het visueel realisme, waarmee dingen en mensen werkelijk worden getekend zoals men ze ziet.
(theorie van Luquet)

- **Cognitief**

- toenemend vorm- en richtingsbewustzijn
- lange termijn geheugen begint beter te werken (vb veel mensen hebben herinneringen aan de kleuterklas maar niet aan voordien) Door toenemende ontwikkeling van concept ruimte en tijd, kunnen gebeurtenissen ergens aan vast geknoopt worden, waardoor ze beter onthouden blijven. Ook taal speelt hierbij een belangrijke rol. Kleuters nemen met veel gemak nieuwe woorden op (versjes, liedjes etc in kleuterklas)
- pre-operationeel denken vordert verder (zie peutertijd).
  - Kleuters slagen er nu al meer in om fantasie en werkelijkheid uit elkaar te houden, ze leren fantasie te gebruiken als vorm van spelen. Het fantasiespel neemt een belangrijke plaats in (naast functie,- bewegings,- en constructiespel). Hierdoor ontstaat er (vanaf de leeftijd van 4) een echte hunker naar sprookjes.
  - overgang van preconceptueel denken naar intuïtief denken: preconcepten worden omgezet naar concepten of begrippen: bv begrip van soorten (verschil tussen kip en eend), kleurbegrippen, kwantitatieve begrippen (meer, minder), tijdsbegrippen (nu, straks), ruimtebegrippen (boven,onder)... Rond de leeftijd

van 2 a 3 jaar blijft het getalbegrip meestal beperkt tot 1 en meer dan 1. Pas rond 5 jaar kunnen de meeste kleuters hoeveelheden tellen tot 10. Precieze tijds- en ruimteconcepten (gisteren, morgen, links, rechts..) komen pas in de lagere school tot ontwikkeling. De kleuter kan zich nu een oordeel vormen over de dingen die hij waarneemt. Hij kan relaties zien tussen gebeurtenissen en daar soms besluiten uit trekken. Dit gebeurt meestal niet op een logische maar eerder op een intuïtieve manier: ze laten zich leiden door uiterlijke schijn.

- egocentrisme: de kleuter beoordeelt de werkelijkheid vanuit zijn gezichtspunt, hij kan de situatie niet bekijken vanuit het perspectief van een ander
- gecentreerdheid: kleuters kunnen maar met 1 kenmerk tegelijkertijd rekening houden en ze laten zich meestal leiden door de meest opvallende eigenschap (vb een tekening van een menselijke figuur die is opgebouwd uit verschillende stukken fruit: het kind ziet ofwel het fruit en niet de figuur, ofwel de figuur en niet het fruit)
- primaire aandacht voor toestanden: een kleuter ziet alleen de begin- en eindtoestand van een gebeurtenis zonder zich het tussenliggende te kunnen voorstellen, zijn denken is statisch: de dingen zijn wat ze zijn. Kleuters kunnen zich nog niet voorstellen hoe de ene situatie over gaat in de andere.
- onomkeerbaarheid: kleuters kunnen een gebeurtenis niet terugdenken in de tijd, is niet in staat om de loop van gebeurtenissen in gedachten om te keren, kan niet van de eindtoestand terug naar de begintoestand (vb een kleuter kan zich niet voorstellen dat een volwassene ooit kind geweest is)
- ze hebben een betere kijk op de functionele samenhang tussen dingen en gebeurtenissen (als je een zaadje in de grond stopt, komt er een plantje uit) Hierdoor gaan ze overal zoeken naar samenhangen, wat zich vaak uit in waarom-vragen.
- animistisch denken, fysiognomisch denken en artificialistisch denken vermindert

- **Taal**

- differentiatiefase: zinstructuur wordt minder beperkt, minder primitief, het kind bereikt een min of meer volwassen taalstructuur. De woordenschat breidt zich ongelooflijk uit (3000 woorden tegen het einde van de kleutertijd), zinnen worden langer en bevatten bezittelijke voornaamwoorden, hulpwerkwoorden, bijwoordelijke bepalingen etc. Het kind vormt samengestelde zinnen en bijzinnen, werkwoorden worden correct vervoegd etc

- **Sociaal**

- voornamelijk gerichtheid op volwassene blijft, hoewel leeftijdsgenootjes ook belangrijker worden. Parallelspeel evolueert naar samenspelen: aanvankelijk via tweespeel maar vanaf 4 jaar worden er meer kinderen in betrokken, waarbij iedereen een eigen rol krijgt toebedeeld. Er ontstaat een voorkeur voor vriendjes
- kinderen ontdekken het verschil tussen jongens en meisjes en krijgen hier interesse voor (doktertje spelen). Dit kan aanleiding geven tot veel vragen en bizarre fantasieën, vooral wanneer ouders dit niet goed opvangen kunnen er daardoor ook angsten ontstaan

- **Dynamisch-affectief**

- het kind neemt de geboden en verboden van de ouders geleidelijk aan in zich op, ze worden verinnerlijkt tot een eigen geweten (is wat Freud de ontwikkeling van het

Uber Ich noemt). Dit gebeurt heel geleidelijk en vooral sociale leerprocessen zijn hierbij belangrijk (vb kind zal eerst een gebod luidop tegen zichzelf uitspreken in het bijzijn van de ouders om dan even opzij te kijken hoe de ouder daarop reageert. Nadien wordt dit geleidelijk aan verinnerlijkt en gaat het zich aan het verbod houden wanneer de ouder er niet is) = spiegelgeweten: normen worden kritiekloos overgenomen van de volwassenen. Kleuter zal deze normen zowel tov zichzelf als tov anderen strikt en op absolute wijze hanteren, zonder rekening te houden met de omstandigheden of de bedoeling ervan. Pas vanaf de lagere school is hier enige versoepeling mogelijk

- er ontwikkelt zich een groeiend taakbewustzijn: het kind stelt voor zichzelf allerlei doelen voorop, die vaak niet realistisch zijn. Al experimenterend ervaart hij hierin grenzen. Daarnaast kan de kleuter nog niet lang met eenzelfde taak bezig zijn. Het resultaat van iets is minder belangrijk aan het plezier van de taak, als er iets boeiender te voorschijn komt, stort het kind zich op de nieuwe activiteit. Pas op het einde van de kleutertijd is er sprake van werkrijpheid of taakbereidheid: het kind probeert de taak hoe dan ook tot een goed einde te brengen. Het resultaat wordt dan belangrijker dan de activiteit zelf.
- nieuwe gevoelens: rivaliteit en jaloezie, vriendschap, intens meevoelen. Door de fantasie ontstaan er veel angsten. Door het toenemende belang van taken, ontstaan er gevoelens als trots, teleurstelling, woede, verdriet (als iets niet lukt) en overmoedig zijn. Ook schuldgevoelens treden op (door de ontwikkeling van het geweten).
- de kleuter wil alles zelf doen, gaat competitie aan met andere kinderen om de beste te zijn of het meest geliefd te worden. Het kind neemt veel meer initiatieven dan het zelf kan waarmaken
- belangrijk is dat de kleuter niet te zeer wordt afgeremd in zijn ondernemingszin, maar tegelijkertijd voldoende gevoel voor de realiteit wordt bijgebracht opdat zijn doelgerichtheid geen bron van onmacht en zelfverwijten zou worden, maar hem kan sterken in zijn streven naar zelfrealisatie.

IV. LAGERE SCHOOLKIND (± 6 tot 12 jaar)

- **Schoolrijpheid**

- scharniermoment tussen kleutertijd en lagere school, gaat om het vaststellen van de ontwikkelingsstand op het moment dat het kind de overstap maakt. Term rijping is niet correct, suggereert dat het om een louter biologisch proces gaat terwijl ook oefening en stimulatie vanuit het milieu schoolrijpheid bepaalt.
- ouders denken vaak dat schoolrijpheid te maken heeft met de intellectuele capaciteiten van hun kind, wat niet het geval is. Schoolrijpheid: ergens tussen 5 en 8 jaar. Waarom gaat het:
  - aantal cognitieve vereisten: gemiddelde intelligentie, voldoende taalontwikkeling, voldoende concentratiemogelijkheden, voldoende geheugenfunctie (kunnen onthouden)
  - aantal lichamelijke voorwaarden: algemene goede lichamelijke gezondheid, 'gezonde' zintuigen, lichaamsbewegingen (motoriek) voldoende onder controle, zindelijkheid, goed spraaksysteem, voldoende oog-hand coördinatie
  - dynamisch affectieve aspecten: voldoende motivatie, gezonde nieuwsgierigheid en weetgierigheid, voldoende werkrijpheid, voldoende sociale rijpheid (voorbeeld separatieangst voldoende onder controle), emotionele rijpheid (bv om spanningen te verwerken, voldoende frustratietolerantie)
  - technische aspecten: specifieke leesvoorwaarden (vb visueel kunnen analyseren van letters en lettergroepen, auditief kunnen analyseren van klanken, etc), schrijfvoorwaarden (vb kunnen omzetten van aparte klanken in overeenstemmende leestekens, auditief kunnen discrimineren van gelijkende klanken...), rekenvoorwaarden (begrijpen van hoeveelheidsbegrippen, verhoudingsbegrippen, etc)

- **Motorisch**

- biologische overgang tussen twee periodes: kind groeit uit de 'klein-kind' fase en komt in de fase van de schoolleeftijd. Gaat om een soort 'strekingsfase' als gevolg van groeien van de ledematen, babyvet wordt vervangen door spieren, mollige vormen verdwijnen. Daarnaast: wisseling van tanden
- door biologische veranderingen (ontwikkeling van spierweefsel bv) is er een stijgende motorische beheersing:
  - grove motoriek: verbeterde reactiesnelheid, evenwichtsbeheersing (resulteert in vlotter fietsen, zwemmen, rolschaatsen, skateboarden etc)
  - fijne motoriek: toenemende coördinatie tussen kleine en grote spieren: resulteert in verbeterde behendighedsactiviteiten (in bomen klimmen, ravotten...), verfijnde oog-hand coördinatie (computerspelletjes, ingewikkelde legoconstructies, vlot en netjes schrijven, handwerkjes etc)
- kind ontwikkelt geleidelijk aan perfecte beheersing van het eigen lichaam rond de leeftijd van 10 jaar.

- **Cognitief**

- sturen en richten van de eigen waarneming verbetert sterk
  - memoriserende geheugen bereikt hoogtepunt (inprenten van bepaalde info waarbij geen inzicht of verwerking nodig is)
  - door de ontwikkeling van het concreet-operationeel denken leert het kind meer vat te krijgen op zijn innerlijke voorstellingen en ontstaat er een duidelijke grens tussen fantasie en werkelijkheid. Kinderen krijgen hierbij een voorkeur voor wat echt is (moet wel voldoende avontuurlijk blijven, voorkeur gaat uit naar een ver verleden (dinosaurussen, ridders, oermensen), verre toekomst (futuristische elementen), ver afgelegen streken (indianen, andere planeten) etc
  - door de overgang naar het concreet operationeel denken (6-7 jaar) is het kind beter in staat tot logisch denken, het baseert zich minder op het uiterlijk waarneembare maar begint rekening te houden met dingen die niet te zien zijn en waar het enkel met zijn verstand bij kan. Het kind beseft dat schijn kan bedriegen en dat je je oordeel beter kan baseren op doordachte argumenten. Er worden mentale operaties uitgevoerd. Piaget:
    - er is een overgang van gecentreerd denken naar decentrering: het kind kan met meerdere gegevens tegelijkertijd rekening houden en niet langer meer met maar 1 aspect
    - overgang van toestanden naar transformaties: het kind is in staat om tussenliggende veranderingsprocessen te zien en hierover te denken (vs de kleuter die alleen begin en eindtoestand ervaart)
    - onomkeerbaarheid van denken is mogelijk: het kind kan de gebeurtenissen mentaal weer ongedaan maken of de omgekeerde beweging maken
    - het kind is in staat tot rolnemingsgedrag, kan in zijn oordeel rekening houden met een ander perspectief dan het zijne
    - het lagere schoolkind kan dingen ordenen (classificeren), ze logisch op elkaar betrekken (relaties ertussen aanbrengen) en tot gefundeerde oordelen komen. Het kind is zo in staat tot klassen- en relatieloga
- **Sociaal**
- het kind gaat zich steeds liever ophouden met leeftijdsgenootjes, voorkeur gaat weg van de ouders en naar vriendjes
  - ook andere volwassenen buiten het gezin kunnen belangrijke referentiepersonen worden (leerkracht, leidster jeugdbeweging...). Ouders blijven het belangrijkste (er is nog niet echt kritiek) maar zeker naar het einde van de lagere schoolleeftijd wordt hun 'almacht' en 'alwetendheid' meer relatief, ze zijn niet meer diegene die alles weten en alles kunnen. Het schoolkind keert zich niet af tegen de volwassene als persoon maar eerder tegen de wereld van de volwassenen. Het gaat in groep een eigen boeiende wereld creëren met veel avontuur en spel.
  - groepvorming met leeftijdsgenoten wordt hiermee belangrijker. Aanvankelijk gaat het om lose, informele groepjes die ontstaan naar aanleiding van toevalligheden. Geleidelijk aan krijgt de groep echter een duidelijke structuur en organisatie, met vast lidmaatschap, strenge toetredingsvoorwaarden, een eigen vergaderplek, eigen normen, code's, geheimtaal etc. Deze groepen zijn erg belangrijk wat betreft het opdoen van zelfkennis. Ze hebben er weinig moeite mee om te laten merken wat ze van elkaar vinden, waardoor ze ook veel van elkaar over zichzelf leren. Competitie speelt hierbij een belangrijke rol: ze vergelijken zichzelf voortdurend met elkaar. Hierdoor doen ze mensenkennis op en leren sociale omgangsvormen (vb hoe tot samenwerking komen, hoe ontstaan conflicten en hoe los je deze op...) Het kind

verwerft zo een algemene omgangsstijl die bepalend kan zijn voor de wijze waarop het later met mensen om zal gaan.

- **Dynamisch-affectief**

- Freud spreekt over de latentiefase: psychoseksuele driften worden verdrongen en omgevormd tot positieve motivaties zoals schoolse inzet en voorbeeldig gedrag, wat in overeenstemming is met het geweten dat op het einde van de kleutertijd gevormd is
- Piaget: de morele ontwikkeling gaat hand in hand met de cognitieve ontwikkeling: een kind kan meerdere aspecten naast elkaar afwegen, wat hun manier van oordelen beïnvloedt. Tot de leeftijd van 6 a 7 jaar is het nog moeilijk om met meerdere dingen tegelijkertijd rekening te houden, waardoor deze kinderen hun oordeel afstemmen op het meest opvallende, waarbij het vaak gaat om het zichtbare gevolg van gedrag (dit is het meest opvallende). Er wordt nog geen rekening gehouden met de innerlijke intenties van diegene die het gedrag stelt. Vanaf 8 jaar kan het kind zowel met het gevolg als met de intentie rekening houden. Dit is de overgang van moreel realisme (wet is wet en die geldt altijd) naar moreel relativisme (rekening houden met de omstandigheden). Er ontwikkelt zich een democratische moraal, waarbij er plaats is voor overleg en nuancering. De ouderlijke normen blijven wel toonaangevend, het kind ontwikkelt nog geen eigen normen, er is nog geen persoonlijk geweten. Binnen de groep kunnen wel groepsnormen ontstaan, die volledig los staan van de ouderlijke normen en vooral te maken hebben met het spel en groepsfunctioneren
- emotioneel is er tijdens de lagere schoolperiode een evenwicht. Er kunnen wel spanningen zijn door problemen op school of met leeftijdsgenoten (vb bij pesterijen) maar over het algemeen is er veel 'levensvreugde'.
- Door de groepsvorming ontstaan er nieuwe gevoelens, zoals competentie, loyaliteit, plichtsbesef, spijt etc
- Erikson: kind heeft nood aan belangstellende volwassenen, zowel bij de ouders als op school. Daarnaast heeft het leeftijdsgenoten nodig om 'samen op weg' te gaan. Als dit niet bestaat, ontstaan er sterke minderwaardigheidsgevoelens. Is dit er wel, dan ontwikkelt het kind een gevoel van bekwaamheid, waardoor het ook op volwassen leeftijd conflicten beter het hoofd zal kunnen bieden.

V. ADOLESCENTIE (± 12 tot 18 jaar)

- **Begin en eind punt van de adolescentie**

- groei van kind naar volwassenen: de adolescent moet de geborgenheid van het gezin verlaten en een eigen plaats vinden in de volwassen maatschappij. De ontwikkelingstaak bestaat eruit om uit de kinderlijke identiteit te groeien en een volwassen identiteit op te bouwen
- beginpunt wordt vaak samengelegd met de lichamelijke puberteitsveranderingen (versnelde lichaamsgroei, beginnende seksuele rijping). Ander criterium = het emotioneel onevenwicht dat hiermee gepaard gaat, of het psychisch beginnen losmaken van de ouders, of de overstap van de lagere school naar het secundair onderwijs. Vastleggen van het eindpunt is moeilijker (wanneer is iemand volwassen?) Ook hier kan een fysiologisch criterium gebruikt worden (met name lichamelijk volgroeid zijn) een maatschappelijk criterium (eigen plaats in nemen in de maatschappij) of een psychologisch (geestelijke rijpheid).

- **Lichamelijke ontwikkeling**

- versnelde lichaamsgroei (groeispurt) die ontstaat door hormonen (groeihormonen). Meisjes lopen hierin 1 a 2 jaar voor op jongens: bij hen start de groeispurt gemiddeld rond 10,5 jaar met een hoogtepunt op 12 jaar, ze groeien dan 6 a 11 cm op 1 jaar tijd. Bij de meeste stopt deze groei op 17 jaar. Jongens starten rond 13 jaar en bereiken een hoogtepunt op 14 jaar, waarbij ze op 1 jaar tijd tussen de 8 en de 12 cm groeien. Hij stopt rond 18 a 19 jaar. De kinderlijke vormen verdwijnen. Vaak is het een disharmonische ontwikkeling
  - neus en kin komen meer naar voren
  - sterke groei van handen en voeten en pas dan van de armen, benen en romp
  - eerst groei in de lengte en pas daarna in de breedte
- seksuele rijping, tevens veroorzaakt door hormonen. Ook hierin zijn meisjes 1 a 2 jaar sneller dan jongens. Het eerste teken bij meisjes is meestal de beginnende borstontwikkeling vanaf ongeveer 11 jaar. Een jaar later beginnen ook de uitwendige geslachtsorganen te groeien, start de groei van schaamhaar en nog een jaar later van okselhaar. De eerste menstruatie komt gemiddeld rond 13 jaar. Wanneer ze 15 zijn, is de seksuele rijping voltooid. Bij jongens begint de seksuele rijping tussen 12 en 13 jaar met het groter worden van de uitwendige geslachtsorganen. Een jaar later begint de groei van schaamhaar en rond 14 a 15 jaar start het okselhaar, is er begin van baardgroei en breekt de stem. Ongeveer dan vindt de eerste ejaculatie plaats. Rond 16 jaar heeft hij de volwassen seksualiteit bereikt.
- psychologische reacties op de lichaamsveranderingen: snelle groei vraagt veel energie, wat plotse uitputting kan geven. Daarbij verandert het lichaam zo snel en zo disharmonisch, dat het lichaamsbesef niet vlug genoeg mee evolueert. Dit geeft stunteligheid en onhandigheid: het lichaamsschema van waaruit ze zich gedragen komt nl niet meer overeen met de realiteit. Door alle veranderingen herkent de adolescent zichzelf niet meer, waardoor zijn identiteit en zelfconcept verward geraakt. Omdat het lichamelijke uiterlijk belangrijk is voor de zelfwaardering en waardering van anderen, waardoor een adolescent zich veel zorgen kan gaan maken over hoe hij of zij eruit ziet.

- De veranderingen van het lichaam zorgen ervoor dat jongeren er vaak meer volwassen uit zien dan ze eigenlijk zijn, waardoor er andere dingen van hen verwacht worden. Ze *lijken* meer volwassen, waardoor de verwachtingen vaak te hoog zijn.
- **Cognitief**
  - formeel-operationeel denken ontwikkelt zich: het louter hypothetische en abstracte wordt betrokken in de logica
    - gebruik van abstracte begrippen: begrijpen en hanteren van woorden en symbolen met een abstracte betekenis, die niet verwijzen naar waarneembare dingen (zoals bv woord beleid, modieus, geestelijk, inflatie... maar ook beeldspraak, woordspelingen, dubbele bodems)
    - interpropositioneel denken: de adolescent kan beweringen op elkaar betrekken en er een logische conclusie uit afleiden zonder naar hun concrete inhoud te moeten kijken (vb als x groter is dan y en y is groter dan z, wat is dan de verhouding tussen x en z)
    - inschakelen van hypothesen: adolescenten kunnen de bestaande realiteit zien als 1 van vele mogelijke realiteiten die zouden kunnen bestaan (vb als mijn moeder die job had, zou ik nu...)
    - hypothetisch-deductief denken: adolescenten kunnen bij een probleemstelling eerst 1 of meerdere mogelijke antwoorden (hypothesen) bedenken en die dan 1 na 1 toetsen. Door uit die hypothesen concrete voorspellingen af te leiden (deductie) en te kijken of die overeenstemmen met de realiteit
    - experimenteel denken: bij het zoeken naar alternatieve oplossingen, kunnen ze in hun hoofd 'in experimenten' denken
    - combinatorisch denken: nagaan welke mogelijke combinaties van factoren er zoal zijn
  - gevolgen van dit formeel operationeel denken:
    - intellectuele vooruitgang: kwantitatieve en kwalitatieve vooruitgang van de cognitieve functies. Kwalitatief door het sneller verwerken van grote hoeveelheden informatie (wat nodig is in het secundair onderwijs), kwalitatief doordat de manier waarop problemen aangepakt worden duidelijk verbeterd (andere manier van redeneren, van de dingen bekijken etc)
    - vernieuwd egocentrisme: vooral in het begin van de formeel operationele periode zijn de denkschema's nog niet voldoende aangepast aan de denkinhouden. Hierdoor kunnen adolescenten de eigen gedachten (hypothesen, voorstellingen) soms te gemakkelijk als werkelijk aanzien, waardoor ze de dingen te simpel voorstellen, dwz: erg op gaan in eigen redeneringen
    - onrealistisch zelfbeeld: door dit egocentrisch denken is het moeilijk om een onderscheid te maken tussen eigen gedachten en gevoelens en die van anderen: de ander wordt niet gezien zoals deze werkelijk is maar wordt alleen gezien vanuit de eigen beleving. Daarnaast is er tevens het idee dat anderen evenveel met de adolescent bezig zijn dan zij zelf. Dit kan zowel positief als negatief zijn (zich bewonderd of uitgelachen voelen). Zelfbewustzijn wordt hier sterk door gestimuleerd, maar het zich spontaan gedragen gaat verloren en de jongere is hierdoor meer bezig met zichzelf dan met de andere. Daarnaast heeft de adolescent het

gevoel uniek te zijn, anders dan de andere. Ook dit kan negatief (gevoel van totale eenzaamheid) en positief zijn (onrealistisch positief zelfbeeld met bv roekeloos gedrag tot gevolg)

- verlies van zekerheden: alles wat is wordt in vraag gesteld: ouders, hun waarden, school, de samenleving wordt bevraagd omdat de jongere is staat is te denken over alternatieven, hypothesen kan formuleren etc. Ook het maken van keuzes wordt hierdoor heel moeilijk
  - overkritische ingesteldheid: dit alles geeft veel conflicten met de omgeving: door alle 'denkcoelingen' van jongeren gaan ze iedereen in vraag stellen, stellen ze zich voortdurend kritisch op, waardoor bv ouders of andere volwassenen zich afgewezen gaan voelen. Daarnaast worden ze ook kritisch ten opzichte van zichzelf, gaan ze hun eigen denken in vraag stellen (meta-denken). Dit geeft vertwijfeling en roept veel emoties op, kan gevoelens van minderwaardigheid of depressiviteit geven.
- ten vroegste op 14, 15 jaar komende volwassen intellectuele structuren definitief tot ontwikkeling.

- **Sociaal**

- relatie met ouders en andere gezagsfiguren is vertroebeld. Door de nieuwe cognitieve mogelijkheden ontdekt de adolescent bv inconsequenties of onzekerheden van ouders, wat leidt tot ontgoocheling. Gevolg = zeer kritische houding. Ouders behandelen de adolescent vaak nog te veel als een kind, waar de jongere vervolgens heftig op reageert. Negatieve houding = normale doorgangsfase, soort tweede protestfase waarin het gaat om de invulling van de eigen identiteit.
- adolescent kan niet zonder leeftijdsgenoten: bieden steun, geven identiteit, ... Interesse beperkt zich aanvankelijk tot sekse-genoten (uitgezonderd in fantasie). Pas wanneer er enige zelfzekerheid is, komt er contact met het andere geslacht en ontstaat er hier een 'verkenning'. Vaak is er een idealistisch beeld van de ander, de ander ziet deze niet zoals hij of zij is maar heeft een beeld dat vertrekt vanuit eigen wensen of tekorten. Pas op het einde van de adolescentie of bij het begin van de jong volwassenheid ontstaat er een evenwichtige partnerrelatie. Dit komt omdat men eerst een meer evenwichtige identiteit moet hebben alvorens men zich werkelijk kan openstellen voor de echte identiteit van de ander.
- Naarmate de eigen identiteit meer vorm krijgt, neemt het belang van de groep meer af en zal de adolescent zich meer als een individu tonen en meer aandacht hebben voor andere individuen als persoon. Hierdoor kan er echte vriendschap ontstaan.

- **Dynamisch-affectief**

- ontstaan van een identiteitscrisis: de snelle lichaams groei, seksuele rijping, veranderende verwachtingen van het sociale milieu en de nieuwe cognitieve mogelijkheden zorgen ervoor dat de adolescent steeds meer met zichzelf wordt geconfronteerd. Dit geeft veel vragen over de eigen identiteit: wie ben ik, wie wil ik zijn en hoe ervaren de anderen mij? Dit geeft veel spanningen en contradicties: de adolescent ervaart zich het ene moment anders dan het andere, weet niet wat hij wil, wat van hem verlangd wordt, wil tegenstrijdige dingen etc. Dit leidt tot identiteitsverwarring met veel twijfel, hoop en weemoed. Ontwikkelingstaak bestaat eruit om de verschillende zelfbelevingen te integreren tot 1 geheel. Om dit te kunnen doen moet de adolescent allerlei keuzes maken: beroepsrol, maatschappelijke

opstelling, seksuele rol etc en hij moet een levensstijl ontwikkelen waarin al deze rollen verenigbaar zijn.

- uitproberen van verschillende identiteiten
- tweede protestfase: net zoals in de peutertijd is er een periode nodig van tegenafhankelijkheid (zich verzetten tegen) alvorens echt onafhankelijkheid mogelijk is. Het in vraag stellen van normen en waarden van ouders zorgt er tevens voor dat de adolescent kan uitzoeken in hoeverre hij deze voor zichzelf kan gebruiken en toepassen
- conformisme ten aanzien van leeftijdsgenoten: tot een groep behoren is erg belangrijk, deze geeft steun, geeft identiteit. Hierdoor gaat de adolescent zich soms bijna slaafs onderwerpen aan de verwachtingen van de groep
- dwepen met idolen: door zich hiermee te vereenzelvigen, kan de adolescent zich in deze onzekere periode toch een identiteit aanmeten, waardoor hij het gevoel heeft iemand te zijn
- projectieve vriendschappen en verliefdheden: vriendschappen met personen in wie ze zien wat ze zelf missen, personen in wie ze een lotgenoot vinden etc. Ze zien de ander hierbij niet zoals deze werkelijk is, maar eerder als een aanvulling of een evenbeeld van zichzelf. Dit geeft emotionele steun en helpt de adolescent om zichzelf te vinden.
- nood aan een eigen territorium om zichzelf te kunnen zijn, zichzelf te kunnen ontdekken
- nieuwe ervaringen opdoen: verkennen van andere leefvormen, opdoen van nieuwe sensaties, ontdekken van nieuwe mogelijkheden etc
- problemen bij de identiteitsopbouw: mogelijkheid om de identiteitscrisis te overbruggen is volgens Erikson afhankelijk van het Ego van de adolescent en van de mogelijkheden (of hindernissen) die de jongere krijgt uit de sociale omgeving. Problematische ontwikkelingen (Erikson)
  - Foreclosure: te vroeg afsluiten van het experimenteerproces, waardoor een aantal mogelijkheden om zich te ontplooien niet worden verkend
  - Identity confusion: blijven experimenteren, geen keuzes maken, geen lessen leren uit ervaringen, met zichzelf begaan blijven, zich niet openstellen voor mensen en de buitenwereld. De adolescent laat zijn leven liever bepalen door anderen of door toevalligheden.
  - Synthetic identity: aannemen van een kunstmatige identiteit, bv blindelings conformeren aan bepaalde waarden en normen die door een bepaalde groep worden voorgehouden (politiek, religieus...) waardoor de adolescent niet uitzoekt of deze identiteit overeenkomt met wie hij is
  - Negative identity: de adolescent gaat zich met die normen, rollen en gedragingen identificeren die in het verleden steeds als gevaarlijk of ongewenst werden voorgesteld. Hij kiest niet voor wat hij zelf wil, maar kiest voor het omgekeerde van wat de ouders willen.